

Marosán Bence Péter:

Értelem és érzelem:

*megjegyzések Husserl és Heidegger érzelem-elméletéhez**

Régóta ismeretes tény a kontinentális filozófiai diskurzusban, hogy Heidegger egyik első számú célpontja az újkori filozófia racionalista, intellektualista, kartézianus hagyománya volt. Ismeretes az is, hogy Heidegger ehhez a tradícióhoz sorolta mestere, Husserl munkásságát is. Azonban a szélesebb szakmai köztudatban talán nem számít annyira nyilvánvalónak, hogy Heideggernek az intellektualizmusra, steril, tisztán teoretikus irányultságú racionalizmusra, kartézianizmusra vonatkozó vádja Husserlrel szemben nem állja meg minden szempontból a helyét. Még kevésbé számít köztudottnak, hogy éppen Husserl volt az, aki bizonyos szempont segítségével volt Heideggernek abban, hogy az újkorral való kritikai számvetésének bizonyos pontjait kidolgozza. Ebben a tanulmányban az egyik ilyen pontra szeretném felhívni a magyar közönség figyelmét: a *hangulat* vagy *hangoltság* (*Stimmung*) problémájára.

Régóta közhelynek számít az a tény, hogy Heidegger egyik fő támadási pontja az újkori ismeretelmélettel szemben a hangulatnak a létmegértésben játszott központi szerepének hangsúlyozása volt. Ami viszont szintén kevésbé számít ismertnek, hogy az érzelmek, a hangulat problémája Husserlnél is központi szerephez jutott; különösen a szerző egyik publikációra szánt, de végül meg nem jelentetett művében, a *Tanulmányok a tudat struktúrájáról* (*Studien zur Struktur des Bewusstseins*) c. terjedelmes, összesen több mint ezeroldalas, három kötetre osztott, 1900 és 1914 között íródott monumentális könyvben, valamint különböző kutatási kéziratokban; továbbá hogy Heidegger hangulat-, illetve hangoltság-elméletére Husserl talán közvetlenül is hatást gyakorolt. A jelen írásban, többek között, egy ilyen, jelenleg száz százalékig nem bizonyítható, de valószínűsíthető hatástörténeti összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet. Ezen túl a két szerző hangulatfelfogásának bizonyos párhuzamait és különbségeit szeretném megvizsgálni.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

A jelen írás fő következtetése az, hogy a két szerző hangulatelmélete között több a hasonlóság, a párhuzam, mint a különbség. Mindkét gondolkodó hangsúlyozza a hangulatnak, az érzelmeknek a megértésben játszott szerepét. Husserl bizonyos szempontból még radikálisabbnak is tekinthető ebből a szempontból, mint Heidegger: nála, egyes kései, a harmincas években született kézírataiban, a hangulat, a hangoltság *megalapozó* funkciót kap a magasabb értelmi műveletek, a gondolkodás, a megértés viszonyában;¹ míg Heideggernél, a *Lét és időben* legalábbis, a nyelv és a megértés mellett a hangoltság mellérendelt státusszal bír. Heideggernél ugyanakkor, különösen a harmincas évektől kezdve, a hangoltság ösztársadalmi és történelmi szerepe lesz fontos. Lehet persze hangsúlyozni, hogy Husserlnél mindig megmarad a tudatfilozófiai megalapozás és orientáció, míg Heideggernél a hangoltság beleágyazódik az egzisztenciális analitikába és a létkérdésbe, de Husserlnél, legkésőbb a *Bernaui kéziratoktól* kezdve, tehát 1917/18 után, a tudatot alapvetően életfolyamatként kell érteni, a fenomenológia pedig egyre inkább az életfilozófia értelmére és alappozíciójára tesz szert.² Az élet itt összeköti a világ szubjektív és objektív mozzanatait, a világba való beleágyazódást jelenti, és ily módon alapvetően különbözik minden korábbi hagyományos tudatfilozófiától, mint azt Nam-In Lee is hangsúlyozta.³ A legfontosabb különbség tehát egyfelől Husserlnél a tudatfilozófiai alapvetés, ami azonban az idős Husserlnél egyre inkább egy életfilozófiai pozícióba megy át, és másfelől Heidegger egzisztenciál-filozófiai pozíciója között áll fenn. Ki kell emelni továbbá, hogy a harmincas évekbeli Heideggernél hangsúlyos volt a hangulatnak az ösztársadalmi létezés és a történelmi folyamatok terén betöltött szerepe. A legfontosabb párhuzam kettejük között a hangulat *intencionális* jellegében állt; a ráhangolódásként, valamivel vagy valakivel való összehangolódásként értett hangulat-fogalomban.

Az utóbbi momentumban, az összehangolódásban, egy olyan motívum jut kifejezésre, mely a fenomenológiai mozgalom más tagjainál is felbukkant: a létezés úgyszólván „zenei” jellegére irányuló belátás; mely Husserlnél a tudatfolyam ritmikájára, pulzálására, tempójára, lüktetésére, játékos jellegére vonatko-

¹ Mindenekelőtt: C-kéziratok (Hua Mat 8), valamint Ms. A V 22, A VI 34, E III 4, E III 6.

² Ehhez: Toronyai Gábor: *Tudományos életfilozófia: tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról*. Budapest, Osiris kiadó, 2002.

³ Nam-In Lee: *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1993, 40sk, 123, 159, 209, 245sk.

zó beszédmódban érhető tetten; Heideggernél pedig a lét ritmusáról, pulzálásáról, elrejtőzés és feltárulkozás, önmagát-adás és visszahúzódás kettőségéről szóló megnyilatkozásaiban. A hangoltságban alapvetően erre a ritmusra, pulzálásra, stb. hangolódnak rá, illetve ez a ritmust, pulzálást, tempót vétjük el; végső soron a megértés egy eredendőbb szintjéről van itt szó. A tudat, illetve a létezés zeneiségének ezt a felfogását szinte erotikus módon írja le Jan Patočka, akinél az emberi létezés nem más, mint a dolgok közegébe való „belehatolás” („*pénétration*”), és a belőle való visszahúzódás; s az emberi létezés alapvetően ebben a kettős, pulzáló mozgásban éli az életét.⁴ Ebben az összefüggésben jelenik meg Merleau-Pontynál az „egzisztencia ritmusának” felfogása.⁵

Ha jobban belegondolunk, ez a metaforika, ez a belátás általánosan jelen van abban a módban, ahogyan a hangulatokról, az érzelmekről, mindenekelőtt a társas élet kontextusában, általában gondolkodni szoktunk. Beszélünk arról, hogy valaki eltalálja, vagy nem találja el a megfelelő időpontot, a hangulatot. Beszélünk arról, hogy két ember egymással „egy hullámhosszon van”, vagy éppenséggel „nincsenek egy hullámhosszon”. Beszélünk arról, hogy két embernek sikerül vagy nem sikerül összehangolódnia; beszélünk az események, a dolgok hangulatáról, valamint arról, hogy valakinek sikerül-e ráhangolódnia az adott eseményre vagy dologra, vagy nem, stb. Mindezekben a beszédmódoknak a háttérben a fentebbi belátások állnak. Ha közelebbről szemügyre vesszük a dolgokat, akkor azt találjuk, hogy a fentebb megnevezett fenomenológiai gondolkodók ezt a hétköznapiak nevezhető belátást fogalmazták meg a maguk eszközeivel, a maguk módján, és illesztették be filozófiájuk tágabb keretei közé.

Heidegger hangulat-fogalma

Heideggernél a hangulat vagy a hangoltság (*Stimmung*) a világban-lét egyik alapl módja. Az a mód, ahogyan az ittlét megérti önmagát és az őt körülvevő világot. Heidegger szerint az ittlét soha nincs teljesen hangulattalanul, hanem a hangulat az ittlét egyik alapvető létstruktúrája, mely ilyen vagy olyan módon feltárja számára önmagát és a világot. Szerinte a hangulat a megértés minden

⁴ Jan Patočka: *Le monde naturel et le mouvement de l'existence humaine*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1988.

⁵ Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája*. Budapest, L'Harmattan, 2012, 238.

egyek szintjét és mozzanatát átjárja, még a „legtisztább teória” esetében is. Minden megértés, minden mégoly tiszta teória is eleve hangolt, (LI: 166sk).

A hangulat, Heidegger szerint, a világban-lét alapmódja, az az alapmód, ahogyan már mindig is tartózkodunk a világban. „A hangulat ránk ront” – írja. „Nem «kívülről» és nem is «belülről» jön, hanem a világban-benne-lét módjaként ebből magából lép elő”, (i.m. 165). A hangulat mintegy a világ, a világban található dolgok felől érkezik. Maga a dolog az, ami félelmetesként, szeretetre-méltóként, szépként vagy csúnyaként feltárja magát nekünk. Egy előadás az, ami unalmasnak vagy izgalmasnak bizonyul; a könyv az, ami olvashatatlan, nem engedi magát végigolvasni, vagy éppen ellenkezőleg: nem engedi magát letenni. A hangulat ott bujkál magukban a dolgokban, magában a világban. Néhol úgy tűnik, hogy Heidegger szerint a hangulat tesz lehetővé egyáltalán bármiféle megértést (és ez a kései Husserl álláspontja): „A hangulat már eleve feltárta a világban-benne-létet mint egészt, és csak a hangulat tesz lehetővé egy valamire való irányulást”, (uo.). A további elemzések azonban világossá teszik, hogy Heideggernél a hangulat nem kizárólagosan megalapozó struktúra, hanem ko-fundációs szereppel bír a megértés és a beszéd mellett. Ezek egyformán eredendő, bár egymással szervesen összefonódó, egymással szorosan együttműködő fenomének. Beszéd (nyelv), megértés (értelem vagy gondolkodás) és hangulat együtt tárják fel a létet (az ittlét létét, a dolgok létét, a világban-létet) ilyen vagy olyan módon. Az igazság (vagy nem-igazság) ennek a három egzisztenciális struktúrának az együttműködése révén jelenik meg.⁶

Heidegger szerint, miként később Sartre szerint is, vannak bizonyos alaphangulatok, melyek hozzáférhetővé teszik a lét valamely lényegi aspektusát, mozzanatát. Ilyen kitüntetett alaphangulat nála a szorongás, melyben elszigetelődünk a világtól, a többi embertől, amelyben igazán csak mi magunk vagyunk. Heidegger „egzisztenciális «szolipszizmusról»” beszél ezzel kapcsolatban, (i.m. 221). A szorongás leválaszt a világban való feloldódásról, leválaszt az „akárki-Önmagáról”, és megnyitja a „tulajdonképpen Önmaga” felé vezető utat. A szorongás Heideggernél, ahogy majd Sartre-nál is, megnyilvánítja az ittlét szabadságát, az ittlétet mint lényegileg szabad létet mutatja meg. „A szorongás az ittlétben⁷ a legsajátabb lenni-tudás *viszonyuló létet*, vagyis az önmagát választás és –megragadás szabadságára való *szabad létet* nyilvánítja ki”, (uo.). Mitől

⁶ Vö. Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest, L'Harmattan, 2008, 119skk.

⁷ A fordítást módosítottam – M.B.P.

szorong a szorongás? – teszi fel a kérdést Heidegger. A válasz: magától a világban-benne-léttől, (uo.). A szorongás azt teszi nyilvánvalóvá, hogy senki más nem dönt létünkről, hogy életünk menetét és fő fordulatait nem az akárki (*das Man*) dönti el, hanem mi magunk, mi egyedül. Heideggernél a szorongás nyitja meg az utat a halálhoz való tulajdonképpeni viszonyulás felé, amikor nyilvánvalóvá teszi a saját halál elkerülhetetlenségét, azt a tényt, hogy a saját halál egy mindig küszöbön álló lehetőség, és hogy amikor mi meghalunk, akkor nem az akárki fog meghalni helyettünk, hanem a saját ittlét, valamennyi elmulasztott vagy felismert, helyesen megragadott és realizált lehetőségével, választásával egyetemben. A szorongás, mint a halál előtti szorongás, azt a tulajdonképpeni Önmagát nyilvánítja meg, aki a halálban el fog távozni.

A *Lét és idő*ben szorongás, feltárultság, szabadság mindenekelőtt az individuális ittlétre vonatkozó fogalmak, egy magányos egzisztencia küzdelmeit, belső és külső vívódásait írják le. Az „egzisztenciális szolipszizmus” és hasonló kifejezések csak megerősítik e képet. A tulajdonképpeniség mindenekelőtt és elsősorban az individuális, a többi individuumtól egzisztenciálisan elszigetelt szubjektum – elszigetelt abban az értelemben, hogy döntéseiért mindenekelőtt neki magának kell vállalnia a felelősséget, és a döntés terhét senki más nem vállalhatja át tőle.⁸ A *Lét és idő* 74. paragrafusában felvillan a tulajdonképpeni együttlét lehetősége, a többi szubjektummal együtt vállalt tulajdonképpeni sorsközösség gondolata, de ez az elképzelés a *Lét és idő*ben, a húszas években, még alapvetően kidolgozatlan marad.⁹ Heidegger a harmincas évek első felében fordít szisztematikus erőfeszítéseket arra, hogy kidolgozza a tulajdonképpeni együttlét egzisztenciál-filozófiai koncepcióját. Ebben az időszakban a hangulat közösségi, történeti jelentőségére is nagy hangsúlyt fektet. Ennek az időszaknak ebből a szempontból alapvetőnek számító dokumentuma az 1934-es nyári szemeszteri *A logika mint a nyelv eredetére irányuló kérdés* (*Logik als die Frage nach dem Wesen der Sprache*, GA38) c. egyetemi kurzus szövege.

A *logika mint a nyelv eredetére irányuló kérdés* c. műben Heidegger a hangulatot elsősorban a kollektív létezés kontextusában elemzi. Az egész anyag vezérfonalát az idő, illetve időbeliség nyújtja, mely azonban itt elsősorban az

⁸ „Wer die Wahl hat, hat die Qual” – mondja a német, melynek értelme véleményem szerint az, hogy döntéseink kínját elsősorban mi magunknak kell megszenvednünk, akik e döntést meghozzuk.

⁹ Lásd erről: Schwendtner, 2008, 220-226. Uő.: *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél*. Budapest, L'Harmattan, 2011, 96-101.

általa *népnek (Volk)* kollektív ittlét lényegi létmódjaként jelenik meg. A kollektív, időbeli, történeti létezését Heidegger itt a következő struktúramozzatokkal jellemzi: 1) megbízás és küldetés (*Auftrag und Sendung*), 2) munka (*Arbeit*) és 3) hangulat (*Stimmung*), (i.m. §24). Ezek együtt rajzolják ki és határozzák meg egy nép és benne az egyes ember sajátos rendeltetését (*Bestimmung*), (uo.). A hangulat fogalmának helyét itt ez az elméleti keret jelöli ki. Heidegger szerint nincs hangulatnélküli létezés, sem az individuális, sem a kollektív történelmi létezés szintjén. Mindent a hangulat jár át. A hangulat felkavaró, a létezését magával ragadó, történelem-, kultúra- és társadalomformáló erejéről beszél, (i.m. 129sk). A hangulat úgy jelenik meg Heideggernél, mint a lét nagy hatalma, (uo.).

Megkülönböztet kis és nagy hangulatokat. A kis hangulatok azok, amelyekre hétköznapi életünk, annak minden esetlegességével, esetlenségével, hibáival vagy jobban eltalált pillanataival úgymond „ráfekszik”. Ezek a kis hangulatok sodornak minket a mindennapokban (egy forró, finom kávé nyújtotta jókedv, a rossz idő okozta borongós hangulat, az unalom szülte kedélytelenség, a levertség, amelynek mi magunk se tudjuk az okát, egy bántó szó, egy bántó gesztus okozta rossz közérzet, vagy épp ellenkezőleg: az öröm, amit egy váratlan gesztus, egy kedves szó, pillantás szült, stb.); ezeknek szintén megvan a maguk alapvető egzisztenciális jelentősége. Azonban megvannak a nagy alaphangulatok is, melyekből nagy gondolatok, nagy művek, műalkotások és nagy tettek származnak, (i.m. 130). Egy népnek szintén megvan a maga alaphangulata, mely a nép történelmi küldetése felé mutatja az utat; ezzel a történelmi küldetéssel hozza összefüggésbe a kollektív ittlét, erre a küldetésre hangol rá bennünket. A történelemben munkálkodó alaphangulat az idő hatalmaként tárul fel.¹⁰

Heideggernél ebben a korszakban a közösségi lét fenomenológiai interpretációjába beleillesztett hangulat speciális jelentősége abban rejlik, hogy egy adott embernek vagy akár egy egész népnek sikerül-e ráhangolódnia a lét bizonyos alapvető eseményeire, illetve a szóban forgó nép történelmi küldetésére. Ami a hangulatban (*Stimmung*) most is egy meghatározó mozzanat, ahogyan az korábban, már a *Lét és idő* hangulatelméletében is az volt, az a „hang” (*die Stimme*) szóval való jelentéskapcsolat. A hangulatban Heidegger szerint maga a Lét hangja szól; és a feladat az egyes ember, vagy akár teljes népek számára az, hogy ezt a hangot sikerül-e meghallaniuk, vagy süketek maradnak rá, elmulasztják a Lét hívását. A megfelelő hangulatban erre a hívásra, erre a hangra

¹⁰ Szó szerint: „a hangulatok [...] az idő hatalmának alapeseményei”, (i.m. 130).

hangolódunk rá; és ez a hangulat teszi lehetővé a tulajdonképpeni individuális és kollektív létezését.

A kollektív létezés problematikája a harmincas évek első felében irányadó témának számít Heideggernél, ami nem teljesen független politikai aktivitásától.¹¹ Ahogy a „nemzetiszocialista forradalommal” mint „metafizikai forradalommal” kapcsolatos reményeinek kudarca mind nyilvánvalóbbá válik, úgy távolodik el Heidegger a szűkebb értelemben vett politikai szférától. A harmincas évek második felében mindinkább a művészet és a gondolkodás mint olyan kerül filozófiájának középpontjába.¹² A Lét eseménye lesz a központi téma, melynek emblematikus dokumentuma *Az eseményről – Hozzájárulások a filozófiához (Vom Ereignis. Beiträge zur Philosophie, GA65)* címet viselő, második főműként is emlegetett anyag. Ebben az időszakban a léttörténet, a Lét pulzáló, lüktető mozgása, mozgalmassága, mozgékonyasága lesz a fő téma; a Lét önmagát-adás és önmagát-megvonása kettősségében jelenik meg és bontakozik ki. Heidegger kései időszakában is alapvető szerepet tölt be a hangulat. Alapmotívumként vonul végig a hangulat témája, problémája a *Beiträge*-n is. Itt is a Lét hangjára, az Esemény felcsendülésére (*Anklang*) való ráhangolódásról, a Lét hangjának meghallásáról, ritmusával való összehangolódásról van szó.

Az idős Heideggert azonban egyre inkább az érdekli, hogy ez az összehangolódás, ez a ráhangolódás hogyan történik meg a költők és a gondolkodók esetében. Kései időszakában tehát ismét az individuumra kerül a hangsúly, mégpedig arra az alaplódra, azokra az alaphangulatokra, amelyek révén a költők és a gondolkodók megragadják a Lét alapvető mozzanatait, megnyilvánulásait, eseményeit, és ezeket kifejezik, azaz a Lét mozgását/mozgalmasságát az el-nem-rejtettségbe hozzák, feltárulttá teszik és élesebb megvilágításba állítják. A hangulat a művészi és a gondolkodói igazság alapvető, konstitutív mozzanataként jelenik meg.

¹¹ Vö. Schwendtner Tibor: „Tirannia és filozófia, avagy náci volt-e Heidegger?” In: Széplaky Gerda (szerk.): *Az aligától a túlig. Bevezetés Vajda Mihály gondolkodásába*. Dupress – Líceum – Kalligram, Debrecen – Eger – Budapest, 2015, 331-348.

¹² Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy nem arról van szó, hogy Heidegger gondolkodását a harmincas évek első felében a politikai iránti érdeklődés uralná, amit azután a művészet, mindenekelőtt a költészet iránti érdeklődés váltana fel. Hangsúlyeltolódásokról van szó. A művészet jelen van nála 1935 előtt is, és a politika '35 után sem tűnik el teljesen a gondolkodásából.

Husserl hangulat-fogalma

Husserl életművében a hangulat fogalmának előtérbe kerülését figyelhetjük meg; noha azok az írások, amelyekben a hangulat valóban kiemelkedő jelentőséghez jut, életében kiadatlanok maradtak. Három husserli mű hangulat-, illetve érzelelemzését fogjuk az alábbiakban közelebbről szemügyre venni: a *Logikai vizsgálódások*, a *Tanulmányok a tudat szerkezetéről*, valamint a C-kéziratok (és a kései genetikus fenomenológiai kéziratok) elméletét. A megfelelő szövegek álláspontját rekonstruálva egyúttal a statikusról a genetikus fenomenológiára való átmenetet is megfigyelhetjük.¹³ A későbbi szövegekben, a genetikus fenomenológia álláspontján a hangulat egyetemesen megalapozó szerepre tesz szert. Husserl álláspontjának változásaiban a középsőként említett szöveg azért is tölt be különleges helyet, mivel találhatunk benne egészen a genetikus fenomenológiát megelőlegező gondolatmeneteket; ami azért bír kiemelkedő jelentőséggel, mivel viszonylag korai szövegről van szó, (1900-1914). Ebben az összefüggésben, a pontos fejlődéstörténet rekonstruálásának szempontjából, különösen fontos lesz a szövegkritikai elemzések elvégzése,¹⁴ mivel Husserl a szöveghez 1923 és '27 között is hozzányúlt, és nem mindegy, hogy mi került bele a szövegbe, illetve mit vett ki a szerző az eredeti szövegből, mit írt át benne.

Husserl hangulat- és érzélem-elméletének első megfogalmazását a *Logikai vizsgálódások* adják (1900/01, LU V: §15, [Hua 19: 401-410]). Husserl a tudatot mindenekelőtt intencionális aktusként fogalmazza meg, olyan élményként tehát, mely mindig valamiféle tárgyra irányul. Az észlelés mint intencionális élmény egy érzéki és egy intellektuális komponensből tevődik össze: érzetből (*Empfindung*) és az azt „átelkesítő” felfogásból (*Auffassung*). Az érzet önmagában nem intencionális; a felfogás az, amely az érzetet értelmezi, és végső soron a felfogás biztosítja a speciálisan intencionális mozzanatot: a tárgyra irányulást.

Az ötödik *Logikai vizsgálódás* 15§-ában Husserl különbséget tesz érzésérzetek (*Gefühls-empfindungen*) és érzésaktusok (*Gefühlsakte*) között. Eszerint az érzésben, az érzelemben is van egy tisztán érzéki, nem-intencionális összetevő, amelytől meg kell különböztetnünk az érzelmet, mint kifejezetten intencionális

¹³ A statikus fenomenológiában Husserl adottnak veszi a leírt tudati és tárgyi struktúrákat. A genetikus fenomenológiában a tudati és tárgyi struktúrák időbeli létrejöttét követi nyomon. Ld. ehhez: Ullmann Tamás: *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest, L'Harmattan, 2010, 219-244.

¹⁴ Az anyag kiadásán és sajtó alá rendezésén jelenleg Ulrich Melle dolgozik.

élményt, mint érzésaktust. Érdekes módon ebben a műben Husserl azt mondja, hogy maga az érzelem nem tárgyra irányuló élmény, de mégis intencionális. Ezt a következőképpen magyarázza. Különbséget tesz objektíváló és nem-objektíváló aktusok között. Objektíváló aktus a gondolkodás, az észlelés. Ezek kifejezetten tárgyra irányulnak, létük valamely tárgy megjelenítésében vagy megragadásában áll. Husserl azt mondja, hogy vannak nem-objektíváló aktusok is. Ezek kifejezett tudataktusok, amelyek azonban valamilyen tárgyas, tárgyat megjelenítő élmény alapján valósulhatnak meg. Husserl ismertté vált megfogalmazása szerint: „Minden intencionális élmény vagy maga objektíváló aktus, vagy egy ilyen aktus szolgál neki «alapul»”, (Hua 19: 514).¹⁵ Mit kell azon értenünk, hogy vannak nem tárgyas intencionális aktusok is? Husserl szerint arról van szó, hogy vannak olyan intencionális élmények, melyek speciális működése nem abban nyilvánul meg, hogy valamilyen tárgyat jelenítenek meg, hanem már valamilyen tárgyat megjelenítő élményhez kapcsolódnak, és ezen az élményen hajtanak végre bizonyos módon további műveleteket. Vagyis a nem-objektíváló aktusok szintén teljes értékű aktusok szerinte, de ezek csak objektíváló, speciálisan tárgyat megjelenítő és tárgyra irányuló aktusok alapján jelenhetnek meg, „aktiválódnak”, és a már előzetesen adott, megjelenített tárgyat módosítják valamilyen módon.

Vagyis: a *Logikai vizsgálódásokban* Husserl azt a felfogást vallja, hogy vannak érzelmek (vágyak, ösztönök), mint teljes értékű intencionális aktusok, melyek azonban úgy bukkannak fel, hogy van egy ilyen szempontból semleges észlelés-, fantázia-, gondolkodási aktus, amely magát a tárgyat nyújtja, és amelyhez azután valamilyen módon érzelmileg viszonyulunk, a vágyban vágyakozunk, az ösztönben pedig felé mozdulunk el, mint ösztönzötték. De ez utóbbiak fundált aktusok, amennyiben előbb kell, hogy legyen valamilyen tárgy, ami felbukkan az észlelés, a fantázia, a gondolkodás számára, amelyre azután vágyakozhatunk, amellyel kapcsolatban érzéseket táplálhatunk, amelyre ösztönösen törekedhetünk, stb. Ezt jelenti, hogy az objektíváló aktusok megalapozó szerepet töltenek be a nem-objektíváló aktusok számára.

A *Logikai vizsgálódásokban* az érzelem értékeli a tárgyat, feltárja számunkra annak speciális gyakorlati jelentőségét. Ami a kavargást okozza Husserlnél, és

¹⁵ Egy Brentanótól származó tézis kritikus átvételéről van szó. Brentanónál: „[...] minden pszichikai fenomén vagy maga képzet [...], vagy képzetten alapul”, Franz Brentano: *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1924/1973, 120.

amit azután a *Tanulmányok a tudat szerkezetéről* c. műben megpróbál lecsiszolni: noha megkülönbözteti az érzésérzetet az érzésaktustól, a *Logikai vizsgálódások*ban nem válik világossá, hogy az érzésérzetek is tárgyképzeten kell, hogy alapuljanak, vagy sem. Egy helyen például a következőt írja: „Egy szerencsés esemény fölött érzett öröm például bizonyosan aktus. Ez az aktus azonban nem pusztán egy intencionális karakter, hanem egy konkrét és *eo ipso* komplex élmény, melynek egysége nem csak az örömteli esemény képzetét, és az erre a képzetre vonatkozó tetszés aktuskarakterét foglalja magában, hanem egy örömerzet is kapcsolódik a képzethez, amely egyfelől az érző pszichofizikai szubjektum érzelmi izgatottsága, másfelől ezt az érzetet objektív tulajdonságként lokalizáljuk és fogjuk fel: az esemény úgy jelenik meg, mint amit rózsaszín csillogás övez, [az élvezet úgy jelenik meg, mint valami az eseményen]”, (Hua 19: 408).¹⁶ Itt tehát úgy tűnik, hogy egy már meglévő tárgy képzete kelti fel egyáltalán az érzésérzetet mint olyat is. Egybemosódik érzésérzet és érzetaktus fogalma. Az ezzel kapcsolatos pontosításokat, és további fogalmi elhatárolásokat Husserl a *Tanulmányok a tudat szerkezetéről* érzelem-elméleti részeiben kísérel meg kidolgozni.

A *Tanulmányok a tudat szerkezetéről* című anyagban Husserl az érzésérzet és az érzésaktus (vagy érzelemaktus) közé egy harmadik fogalmat illeszt: a hangulat (*Stimmung*) fogalmát. A tudatáramban állandóan jelen vannak érzésérzetek, amelyek itt első megközelítésben nyers érzéki adottságokként jelennek. Az egész tudatáramnak van egy érzésszerű karaktere, Husserl arról beszél, hogy a tudatfolyamhoz egy egységes érzésszerű karakter kapcsolódik, (Ms. M III 3 II I: 99).¹⁷ A tudatfolyam már eleve hangolt valamiképpen, és sosincs teljesen hangulat vagy hangoltság nélkül. Az érzésérzeteket a hangulat fogja egységbe, és a hangulat alapján nyer bizonyos fajta intencionalitást az érzésérzetek árama. A hangulat az érzésérzetek egységesüléséből, egységbeolvadásából keletkezik – a kézirat alapján egy sajátos játék megy végbe érzésérzetek és hangulat között, amennyiben egyfelől az érzésérzetek fúziójából jön létre a hangulat, másfelől viszont az érzésérzetek sajátos karaktere a hangulat alapján határozódik meg, és az érzésérzetek áramlása a hangulat alapján nyer intencionalitást.

¹⁶ A szögletes zárójelben lévő rész a *Logikai vizsgálódások* második kiadásából kimaradt.

¹⁷ „[D]ieser ganze Strom ist eine Einheit, hat einen einheitlichen Gefühlscharakter”. Vö. Nam-In Lee: „Edmund Husserl’s Phenomenology of Mood” In: Natalie Depraz-Dan Zahavi: *Alterity and Facticity*. Dordrecht, Springer, 1998, 113sk.

A hangulat fogalma a *Tanulmányok*ban összekapcsolódik a horizontintencionalitás koncepciójával, melynek első publikált, szisztematikus kidolgozásával majd csak később, az *Eszmé*kben (1913) fogunk találkozni. Husserl arról ír, hogy a tudatáram számára mindig jelenlévő dologi háttérrel, illetve erre a háttérre vonatkozó háttér-appercepcióval szorosan összefonódik egy érzésháttér is, ami a hangulat. „Épp úgy, ahogyan rendelkezünk egy képzetháttérrel, a háttér-appercepció egységével, rendelkezünk egy homályos érzésháttérrel is” – mondja, (Ms. M III 3 II I: 95).¹⁸ Ez a hangulat átszínezi a tudat egész folyamát, megfesti számunkra a világot, hatással van a tudat minden szintjére és mozzanataira, és folyamatosan értelmezi és értékeli számunkra a megjelenő dolgokat. Azt az általános módot határozza meg, ahogyan a dolgokra, illetve általában a mindenkori környezetre és eseményekre ráhangolódunk. Husserl az intencionalitás egy sajátos típusával ruhazza fel a hangulatot, mégpedig *homályos intencionalitásnak* nevezi. A hangulat, Husserl szerint, hatással van a magasabb szinteken képződő intencionalitásra is.

Érzelemaktus (vagy érzésaktus) és hangulat Husserlnél abban különbözik a *Tanulmányok*ban, hogy az érzelemaktus intencionalitása kifejezett és a hangulattal összehasonlítva fókuszált. Nem egy általános mód, egyfajta homályos intencionalitással, ahogyan a dologi háttérre vonatkozunk, ahogyan a dolgok közegében találjuk magunkat, hanem kifejezetten valamilyen speciális tárgyra vagy tényre irányul.

Husserlnek a *Tanulmányok*ban megjelenő hangulat- vagy hangoltság-fogalma több ponton olyan közeli párhuzamokat mutat Heidegger *Lét és idő*beli hangulatfogalmával, hogy Nam-In Lee ebben az összefüggésben megkockáztatja a hatástörténeti összefüggést a két gondolkodó között,¹⁹ amit annál is inkább megtehetünk, mivel a *Tanulmányok* transzkripció formájában már Husserl életében körbejárt a tanítványok között. Heidegger egyébként erre a kéziratra kifejezetten hivatkozik egy 1927. október 22-én kelt, Husserlnek írott levelében, (Hua Dok III/4: 145). Ebben a levelében Heidegger kifejezetten arra biztatja Husserlt, hogy ezt a terjedelmes művet minél előbb jelentesse meg.²⁰

¹⁸ „Wir haben wie einen Vorstellungshintergrund, die Einheit der Hintergrundapperzeption, so einen verworrenen Gefühlshintergrund”. Lee, i.m., 114.

¹⁹ Lee, i.m., 117sk. Ld. ehhez még; Uő.: *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Dordrecht, Springer, 1993, 145sk.

²⁰ Id. hely. „Beszélgetéseink folyamán praktikusán nyilvánvalóvá vált, hogy a nagyobb publikációkkal Önnek nem lenne szabad várnia. Az utóbbi napokban Ön visszatérően

Ami a *Tanulmányok*ban a hangulat, illetve az érzelem, az az *Eszmék* második kötetében (Hua 4) az értékelő, axiológiai aktusok formájában jelenik meg. Az értékelő, axiológiai tudataktusok Husserlnél lényegileg érzésekkel, érzelemmel telített élmények. A kulturális, szellemi világ, a bennünket körülvevő életvilág konstitúciójában ezek az aktusok, mégpedig a teoretikus aktusokat megelőző és megalapozó módon, döntő szerephez jutnak. A kulturális, praktikus tárgyviságok, az „értéktárgyak” konstitúciójában ezen aktusok kapják a főszerepet; és a másik emberhez, a mindenkori társas környezethez való viszonyulás alapkarakterét, az erkölcsi aktusokat, attitűdöket, a társas érintkezés gesztusait szintén ezen érzelmi, hangulati aktusok határozzák meg, alakítják ki. A személyes világ (*die personalistische Welt*) csak az érzelmi, értékelő aktusok működése nyomán jelenhet meg.

Husserl genetikus fenomenológiai kutatásainak kései fázisát bemutató C-kéziratok (1929-1934, Hua Mat 8) az érzelmeknek, illetve az érzéseknek megalapozó szerepet szán a konstitúció folyamatában. A világkonstitúció genetikus alapját az ős-én és az ős-hülé, az énszerű és a radikálisan énídegen közti „dialógus”, játék jelenti. Az ős-hülé, a minden reflexiót megelőző és minden világkonstitúció magját képező eredeti érzettartalom, hatást gyakorol az énre, ez az affekció. Az a mód, ahogyan az ős-hülé hatást gyakorol az énre, az énszerű oldalon az affekció. Az affekció három, egymással elválaszthatatlan egységből álló komponensből tevődik össze: 1) a doxikus vonatkozás az énídegenre (az ős-hülére), mely szerint az éntől független és radikálisan különböző valóságot jelent, 2) az érzés (*Gefühl*), amennyiben az eredeti hülé mindig bizonyos érzéseket ébreszt az énben, és 3) az ős-kinesztézis, amellyel az ős-én ösztönösen az ős-hülé felé fordul. Egy ebben a korszakban íródott terjedelmes kéziratban, a B III 3-as mappában Husserl a következőképpen emeli ki az érzés részvételét a tárgyi valóság konstitúciójában: „Az első világkonstitúció a primordialitásban a «természet» konstitúciója a hületikus őstermészetből, vagy inkább a háromféle

megjegyezte: tulajdonképpen még nincs tiszta pszichológia. Most a lényeges részek megvannak a Landgrebe által legépelte kézirat három szakaszában.

Ezeknek a vizsgálódásoknak mielőbb meg kell jelenniük, mégpedig két ok miatt is: 1) hogy pusztán ígéretben létező programok helyett végre konkrét vizsgálódásokkal legyen dolgunk, 2) hogy végre Ön is levegőhöz jut, hogy közértegye a transzcendentális problematika alapvető kifejtését”.

ösmatériából: az érzéki magból, az érzéki érzésből és az érzéki kineztezisből. Nekik felel meg az «ösosztön»», (Ms. B III 9: 67).²¹

Az érzéki érzés annak az alaplómódnak a struktúramozzanata, ahogyan az énidegen megjelenik, hatást gyakorol az énszerűre; ingereli (*Reize ü bend*) azt, (Hua Mat 8: 226). Fontos azonban látni, hogy az érzés már a legalsóbb szinten, az őspasszivitás szintjén sem pusztán mechanikus reakció az én részéről az énidegenre. Énszerű és énidegen között Husserl szerint bonyolult játék zajlik, és ennek a játéknak alapvető médiuma az érzés. Az érzés nem csak az a mód, ahogyan az énidegen felfedi magát az énnel, hanem az ő-énben mindenkor fungáló érzésáram meghatározza azokat a módokat, ahogyan az énidegen felfedi magát ennek az énnel. Kölcsönös meghatározottságról van szó tehát énszerű és énidegen oldal között. Az idő Husserl szerint az érzés működését meghatározza az énnel veleszületett osztönrendszer, valamint az énidegen valóság, és maga az érzés is meghatározza az én konkrét működését egyfelől, valamint a hűletikus, illetve tárgyi oldal feltárlásának mikéntjét másfelől.

A kései Husserlnél a hangulat fogalma hasonlóan kiemelkedő szerepet tölt be, mint a korábbi, *Tanulmányok a tudat szerkezetéről* c. szövegben. „A hangulat érzések univerzális összeolvadása” – írja egy kéziratban, (Ms. A VI 26: 3).²² A hangulat funkciója ekkor, a húszas és harmincas években is az, hogy ráhangoljon bennünket a világra, a világban történő eseményekre, különböző tennivalóinkra és feladatainkra. Ezzel összefüggésben felbukkan Husserlnél egy olyan kifejezés is, mely esetleg Heidegger hatásának az eredménye: az *életgond* (*Lebenssorge*), (Hua 42: 429, 473sk, 520). Az életgond egy univerzális, hangulatszerű tendencia, ahogyan a szubjektum az őt körülvevő axio-praktikus életvilágra irányul.²³ Az életgond Husserlnél saját, legáltalánosabb értelemben vett világban-létünkért viselt gond, aggodalom, felelősség, mely praktikus és teoretikus törekvéseink minden szintjét és mozzanatát átjárja; törekvéseinknek egy-egy ad, és célra irányítja.

Az idő Husserlnél a hangulat, összefonódva az osztönintencionalitás teljesítményeivel, egyetemesen megalapozó szerepre tesz szert; a hangulatszerű

²¹ „Das Erste der Weltkonstitution in der Primordialität ist die Konstitution der 'Natur' aus der hyletischen Urnatur, oder vielmehr aus dem dreifachen Urmaterial; sinnlicher Kern, sinnliches Gefühl, sinnliche Kinästhesie. Dem entspricht der 'Urinstinkt'.” Lásd Lee, 1993, 108.

²² „Die universale Gefühlsverschmelzung ist die Stimmung.”. Lee: i.m., 146.

²³ Lee: i.m. 194.

tendenciák alapján konstituálódnak a tárgyak, a világ és maga a szubjektum is. Nem pusztán a megértést segíti és vezérli: annál jóval elemibb, megalapozóbb a szerepe: minden ön- és világmegértés már az univerzális érzelmi és hangulati élet alapján válik lehetségessé Husserlnél.

Konklúzió

Husserl és Heidegger érzelem-filozófiájának egyformán közös mozzanata az, hogy náluk az érzés, érzelem, hangulat nem annyira szubjektív, a szubjektum belső életének mozzanata, mint inkább az „objektivitás”, a világ, a tárgyi valóság feltárulásának speciális módja. Mindkettejüknél tehát az objektivitás mozzanata hangsúlyos, érzés, érzelem és hangulat leírásában. Mindkét szerzőnél megjelenik továbbá a zenei metaforika az érzelmek és a hangulat elemzésének kontextusában. A létezésnek, a dolgoknak, a világnak megvan a maga saját ritmusa, pulzálása, és az érzelmek, a hangulat révén ezzel a ritmussal hangoló-dunk össze, erre a ritmusra hangolódunk rá, vagy ezt a ritmust hibázzuk el.

Jelentős különbség a két gondolkodó között, hogy Husserlnél a tudatfilozófiai megalapozás mindig domináns maradt; igaz, ez a tudatfilozófia, mint arra Nam-In Lee visszatérően felhívta a figyelmet, radikálisan túllép a klasszikus, újkori, kartéziánus tudatfilozófiák alapvető előfeltevésein és koncepcióin.²⁴ Az idős Husserl a tudatot a passzivitás fogalma alapján fogja fel, ahol a passzivitás az objektivitásnak, a valóságnak való kitettséget jelenti.²⁵ A tudat mindeneke-lőtt élet: ami a létezés szubjektív és objektív oldalát összekapcsolja. Heidegger viszont, ettől némileg eltérően, kezdettől fogva egzisztenciál-filozófiai értelme-zést ad az érzelmeknek és a hangulatnak. Kezdetből fogva és hangsúlyosan disztanciálja magát a tudatfilozófiai megközelítésektől; a hangulat általa adott értemezése az újkori szubjektumfilozófiák és különösen a kartéziánus hagyomány ellen indított filozófiai hadjáratába illeszkedik. A hangulat az a mód, ahogyan az ittlét magát a világban találja, és ahogyan a világra ráhangolódik. A harmincas évek első felében Heideggernél ez az interpretáció kiegészül a közösségi létezés egyre elmélyültebb elemzésével; a harmincas évek második felétől kezdve

²⁴ Lee, 1993, 40sk, 123, 159, 209, 245sk.

²⁵ Ehhez vö. Rolf Kühn: *Husserls Begriff der Passivität*. Freiburg/München, Karl Alber Verlag, 1998.

a hangulatról adott beszámolóit a költői és gondolkodó létre vonatkozó fejtegetésével kapcsolódnak össze.

A fentebbi tanulmányban annak megmutatására tettem kísérletet, hogy az eltérő terminológia és hangsúlyok ellenére sem különbözik annyira Husserl és Heidegger érzelm- és hangulatelmélete, mint az első pillantásra tűnhet. A két koncepcióban rejlő párhuzamok, véleményem szerint, erősebbek, mint a különbségek. Ezek közül a legfontosabb közös pont az érzelmnek és a hangulatnak az a felfogása, mely szerint az nem annyira a belső lelki életet írja le, mint inkább a „külső” valósággal való kapcsolatba kerülésünk alapvető módja; mégpedig a „ráhangolódás” módján.

Megkockáztattam továbbá azt a sejtésemet, mely szerint az idős Husserl elmélete bizonyos szempontból még radikálisabbnak is tekinthető mint Heideggeré; pontosan azért, mivel a passzivitás szisztematikus elméletére épül, és egy fundációs felfogásként fogalmazódik meg: azt próbálja meg világossá tenni, hogyan épül rá minden konceptuális megértés, folyamat a nem-konceptuális érzések és hangulatok áramlására, és miképpen előfeltételezi minden tárgyi interpretáció a szubjektum eredendő érzésszerű kapcsolatát önmagával és a világgal. Vagyis véleményem szerint Husserl elképzelése pontosan azért tekinthető radikálisabbnak Heideggerénél, mivel önmagunk és a világ megértésének alapjaként az érzések és hangulatok folyamatát mutatja meg. Heidegger ezt az utat érhető okokból szeretne volna elkerülni, illetve alapvetően tévútnak tartotta volna, amennyiben pontosan egy olyan tudatfilozófiát vélt volna felfedezni benne, ami ellen az egész *Lét és idő*, és további teljes munkássága irányult.

Értelmezésem szerint az idős Husserl felfogásának egyik specifikuma éppen az, hogy a klasszikus tudatfilozófia örökségének bizonyos lényegi elképzeléseivel leszámol, és hangulatfogalmát is a klasszikus kartézianus felfogás meghaladásának kell tekintenünk. Ebből a szempontból azonban okkal tekinthetjük Husserl hangulatfelfogását a heideggeri világban-létet megalapozó és lehetővé tévő mozzanatok leírásának.

Irodalom

Rövidítések

Hua = Husserliana, Edmund Husserl Gesammelte Werke. Dordrecht: Springer.

Hua Dok = Husserliana Dokumente.

Hua Mat = Husserliana Materialien.

GA = Martin Heidegger Gesamtausgabe. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

LI = Martin Heidegger: *Lét és idő*, Budapest: Osiris kiadó,

LU = Edmund Husserl: *Logische Untersuchungen*, Husserliana 18-19.

Ms. = Edmund Husserl, kiadatlan kézirat.

Brentano, Franz (1973): *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kühn, Rolf (1998): *Husserls Begriff der Passivität*. Freiburg/München: Karl Alber Verlag.

Lee, Nam-In (1993): *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Lee, Nam-In (1998): „Edmund Husserl’s Phenomenology of Mood”. In Natalie Depraz-Dan Zahavi, *Alterity and Facticity*, Dordrecht: Springer, 103-120.

Merleau-Ponty, Maurice (2012): *Az észlelés fenomenológiája*. Budapest: L’Harmattan.

Patocka, Jan (1988): *Le monde naturel et le mouvement de l’existence humaine*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Schwendtner Tibor (2008): *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. Budapest: L’Harmattan.

Schwendtner Tibor (2011): *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél*. Budapest: L’Harmattan.

Schwendtner Tibor (2015): „Tirannia és filozófia, avagy náci volt-e Heidegger?” In: Széplaky Gerda (szerk.), *Az aligtól a túlig. Bevezetés Vajda Mihály gondolkodásába*, Dupress – Líceum – Kalligram, Debrecen – Eger – Budapest, 331-348.

Toronyai Gábor (2002): *Tudományos életfilozófia: tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról*. Budapest: Osiris kiadó.

Ullmann Tamás (2010): *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.